

*Osvrti, prikazi, recenzije***Prikaz**

Mirjana Kasapović – Ivan Šiber –
Nenad Zakošek

*Birači i demokracija. Utjecaj
ideoloških rascjepa na politički život*

Alinea, Zagreb, 1998., 147 str.

Razdoblje demokratske tranzicije u Hrvatskoj, od uspostave višestranačja i kompeticijskih izbora do danas, obilježeno je izrazitom izbornom dinamikom. To je nesumnjivo plodno tlo za istraživanja izbornog procesa i utjecaja izbora na razvoj drugih političkih institucija i procesa. Glavni punkt za znanstveno praćenje izbora u Hrvatskoj, kao gotovo ekskluzivno politološkog predmeta istraživanja, jest Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Još preciznije rečeno, radi se o projektima istraživača i profesora I. Grdešića, M. Kasapović, I. Šibera i N. Zakošeka, koji nastavljaju rad na razvijanju politoloških istraživanja izbornog procesa s provođenjem kojih se – dakako, u bitno drukčijem političko-institucionalnom okruženju – započelo još sredinom sedamdesetih godina. Od početka devedesetih ovaj istraživački tim realizira dugoročni istraživački projekt “Izbori, političke stranke i parlamentarizam u Hrvatskoj 1990.-2000.” Dosadašnji istraživački nalazi objavljeni su u obimnoj izornoj studiji o prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj (1991.), te u nekoliko knjiga pojedinih članova tima, kao i u većem broju članaka u znanstvenim časopisima.

U tomu hvalevrijednom nizu, potkraj prošle godine pojavila se i knjiga Mirjane Kasapović, Ivana Šibera i Nenada Zakošeka *Birači i demokracija. Utjecaj ideoloških rascjepa na politički život*. Radi se o politološkoj studiji koja proširuje i produbljuje dosadašnje spoznaje o izbornom procesu i hrvatskom strana-

čkom sustavu, a koja istovremeno u fokus politološke analize uvodi i neke nove politički relevantne teme i procese. U studiji se koriste kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja. Prilozi se najvećim dijelom zasnivaju na interpretaciji empirijskih podataka prikupljenih uoči parlamentarnih i lokalnih izbora 1997. godine u četiri najveća hrvatska urbana središta (Osijek, Rijeka, Split, Zagreb) na uzorku od 1168 punoljetnih građana. Njima se pridružuju i podaci prikupljeni dodatnim anketiranjem Zagrepčana o tzv. zagrebačkoj političkoj krizi (549 ispitanika), te pokazatelji dobiveni provođenjem strukturiranih intervjua i analizom sadržaja. Ovdje nije zgorega primijetiti da bi reduciranje uzorka na urbani segment biračkog tijela moglo biti metodološki upitno ako bi se distribucija odgovora ispitanika transponirala na ukupno hrvatsko biračko tijelo. No u ovoj studiji dobiveni se podaci koriste primarno u poredbene svrhe, pa se izostanak ruralno-urbanog kontinuuma pokazuje kao stanovita prednost, jer se eliminacijom njegova eventualnog interferiranja na dobivene rezultate pouzdanije mogu detektirati utjecaji drugih socijalnih obilježja ispitanika na promatrane probleme.

Knjiga je autorski i sadržajno podijeljena u tri, međusobno komplementarna, dijela. Svaki dio opremljen je teorijskim elaboracijama, analizama prikupljenih podataka te zasebnim zaključcima iz kojih je vidljiva cjelina ostvarenih znanstvenih uvida. Knjiga obiluje intrigantnim nalazima, opservacijama i zaključcima čije bi makar taksativno nabranje oduzelo previše ionako ograničenog prostora. Stoga će na ovom mjestu biti dane tek najosnovnije informacije o sadržaju ove višestruko vrijedne studije.

Nenad Zakošek je autor prvoga dijela knjige, naslovljenog *Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača*. Prilog obuhvaća teorijsku impostaciju problema ideoloških rascjepa u suvremenim demokratskim i postsocijalističkim društvima te interpretaciju empirijskih nalaza o polarizacijskim obrascima u urbanom biračkom tijelu Hrvatske. Autor razvija vlastiti model za interpretaciju

strukturnih rascjepa polazeći od klasičnog modela S.M. Lipseta i S. Rokkana te kritičkog iščitavanja modela postsocijalističkih rascjepa što su ih razvili i/ili empirijski provjerili H. Kitschelt i G.G. Markus. Preciznije rečeno, uvažavajući klasični model strukturnih rascjepa karakterističnih za razvijene demokracije, kao i teorijska dostignuća i empirijske nalaze drugih autora o strukturnim rascjepima u postsocijalističkim društvima, te oslanjajući se na vlastita saznanja dobivena u istraživanjima od 1990. godine do danas, N. Zakošek je koncipirao trodimenzionalan model strukturnih rascjepa. Taj model obuhvaća teritorijalno-kulturne, ideološko-kulturne i socio-ekonomske rascjepe. Za potrebe empirijske analize strukturnih rascjepa u hrvatskom političkom prostoru operacionalizirana su prva dva rascjepa, dok je socioekonomski rascjep za sada ostao izvan empirijske provjere.

Interpretaciju empirijskih podataka autor započinje analizom socijalne strukture pristaša pet političkih stranaka (HDZ, HSLS, HSP, HSS i SDP) koje su u dosadašnjim izborima pokazale da, nastupajući samostalno, uspijevaju privući respektabilan broj birača. Obavljena je standardna analiza povezanosti odabranih sociodemografskih obilježja ispitanika (zanimanje, radni status, obrazovanost, nacionalnost, religioznost i dob) s njihovim stranačkim preferencijama, što je nužna podloga za daljnje analize. Ovdje se može primijetiti kako ne bi bilo suvišno da su prezentirane i eventualne razlike u stranačkim preferencijama žena i muškaraca – budući da istraživanja u razvijenim demokratskim društvima ukazuju na znakovite promjene unutar ženskog dijela elektorata tijekom ovoga desetljeća, bilo bi zanimljivo pratiti što se u tom pogledu zbiva u Hrvatskoj. Inače, dobiveni rezultati na tragu su autorovih ranijih istraživačkih nalaza – premda se pojavljuje nekoliko zanimljivih odstupanja – i ukazuju na uobličavanje prepoznatljivijih socijalnih oslonaca promatranih političkih stranaka. Budući da socijalna profilacija hrvatskog biračkog tijela nije dovršen proces, ovakvo kontinuirano prikupljanje i analiziranje podataka o socijalnim obilježjima pristaša političkih stranaka, zajedno s ustanovljavanjem eventualnih promjena u stranačkim afinitetima pojedinih skupina glasača, omogućuje transparentniji uvid u proces soci-

jalnog strukturiranja hrvatskih političkih stranaka.

Nakon ove uvodne analize, N. Zakošek interpretira povezanost stranačkih preferencija ispitanika sa stavovima koji su indikatori teritorijalno-kulturnih (centar – periferija) i ideološko-kulturnih rascjepa. Dobivene rezultate jasno je sažeo sam autor koji zaključuje da “teritorijalno-kulturni i ideološko-kulturni rascjepi dihotomno strukturiraju hrvatsko biračko tijelo. Biračko je tijelo podijeljeno u dvije skupine: na zagovornike hrvatskoga nacionalnog ‘centra’, naglašeno nacionalističkog usmjerenja, koji su u kulturnoj dimenziji religiozno-tradicionalistički usmjereni, i na zagovornike opcije hrvatske ‘periferije’, koji su u kulturnoj dimenziji usmjereni sekularno-modernistički. U prvu skupinu jednoznačno pripadaju birači HDZ-a i HSP-a, a u drugu birači HSLS-a i SDP-a”, dok su birači HSS-a ambivalentni (str. 48). Kad te nalaze promatra integralno, N. Zakošek konstatira da je “specifikum hrvatskog političkog prostora što postoji znatna podudarnost između teritorijalno-kulturnoga i ideološko-kulturnog rascjepa: religioznost i tradicionalizam očito su povezani s naglašenim hrvatskim nacionalnim usmjerenjem i identitetom” (str. 47), što “upućuje na veliko značenje socijalizacijskih agenata i procesa na reprodukciju strukturnih rascjepa u društvu” (str. 48).

Autor drugog priloga u knjizi – *Povijesni i etnički rascjepi u hrvatskom društvu* – Ivan Šiber svoju je analizu podijelio u dva potpoglavlja. Prvo se potpoglavlje odnosi na povijesni rascjep promatran preko utjecaja političke biografije obitelji (zasnovane na svrstavanju članova obitelji na jednu od sukobljenih strana tijekom Drugoga svjetskog rata) na aktualna politička opredjeljenja pojedinaca. Utjecaj obiteljske političke tradicije nije nepoznat fenomen (primjerice, još ga je moguće prepoznati u Francuskoj i SAD-u), no u Hrvatskoj taj problem do sada nije bio predmetom istraživanja, pa je ova analiza ujedno i prvi znanstveni uvid u taj fenomen na našim prostorima. Tom problemu istraživanja dodatnu težinu u današnjoj Hrvatskoj daje razmjerno kratka povijesna distanca od zbivanja u Drugom svjetskom ratu, kao i oficijelno prote-

žiranje tzv. pomirbe, a koja ujedno predstavlja i stalnu točku prijepora hrvatskih političkih aktera. I. Šiber je uvid u istraživani fenomen dopunio i analizom povezanosti religiozne samoidentifikacije ispitanika s političkom biografijom i stranačkim izborom, koja je pokazala da se “uz kontrolu međusobnog utjecaja religioznosti i političke biografije smanjuje povezanost političke biografije sa stranačkom preferencijom”, pri čemu povezanost religioznosti sa stranačkom preferencijom ostaje velika (str. 71). Najkraće rečeno, nalazi su potvrdili autorovu hipotezu, po kojoj su “pojedinci s ‘naslijeđem NDH’ u većoj mjeri pristaše ‘desnih’ stranaka i prihvaćaju pretežno konzervativne vrijednosti; pojedinci s ‘partizanskim naslijeđem’ u većoj mjeri prihvaćaju ‘lijeve’ opcije i liberalne vrijednosti” (str. 54). Na kraju slijedi zaključak – posebice ako se dobiveni rezultati promatraju u kontekstu nedostatne interesne strukturiranosti hrvatskog društva te nepovezanosti egzistencijalnih interesa sa stranačkim programima i socijalnog položaja pojedinca sa stranačkom preferencijom – da se “uloga političke biografije i religioznosti pojedinca pokazuju izrazito relevantnima za razumijevanje političkog opredjeljenja” (str. 71).

Drugo potpoglavlje svoje analize I. Šiber posvećuje etničkom rascjepu, točnije ispitivanju socijalnih distanci u poratnom hrvatskom društvu. U istraživanju ovog problema autor je htio provjeriti je li i u kojoj mjeri Domovinski rat utjecao na promjenu odnosa prema etničkim manjinama u Hrvatskoj, te u kojoj se mjeri taj odnos pojavljuje kao varijabla “ideološkog rascjepa u biračkom tijelu pojedinih političkih stranaka” (str. 78). Na osnovi brojnih i zanimljivih nalaza I. Šiber je formulirao nekoliko zaključaka, od kojih ovdje treba citirati “da se razlikuju politička socijalna distanca, odbojnost prema drugima kao rezultat ukupnih političkih opredjeljenja, i tradicijsko-kulturološka socijalna distanca, iskazana u odbojnosti prema sklapanju braka s drugima”, zbog čega se “ne može uvijek govoriti o socijalnoj distanci kao univerzalnoj dimenziji” (str. 91). Uz to, pokazuje se da je “stav prema nacionalnome mnogo stabilniji te da je u velikoj mjeri uvjetovan nekim relativno stalnim i stabilnim osobinama pojedinca, dok je socijalna distanca u znatno većoj mjeri

podložna utjecaju situacijskih varijabli – u ovom slučaju rata i stradanja” (str. 92).

Tema trećeg priloga u knjizi, autorice Mirjane Kasapović, razvidna je iz samog naslova – *Zagrebačka politička kriza 1995.-1997.: sukob demokratskih i autoritarnih vrijednosti*. Ovdje je riječ o promptnoj i teorijski pregledno utemeljenoj politološkoj analizi odabranog političkog procesa u kojem je na vidjelo izašlo i različito razumijevanje demokratskih institucija i procesa od strane involviranih političkih aktera. U metodološkom smislu radi se o klasičnoj studiji slučaja, što je ujedno i prva takva analiza u hrvatskoj politologiji. Predmet istraživanja diktirao je i metodološke postupke, tako da okosnicu čini kvalitativna analiza (obavljeni su intervjui sa 14 prvaka političkih stranaka uključenih u koalicijsku: ASH, HND, HNS, HSP 1861., HSLS, HSS i SDP, te primijenjena metoda analize sadržaja relevantnih političkih dokumenata), uz korištenje selektiranih kvantitativnih podataka o političkim stavovima građana. Autorica je zagrebačku krizu definirala kao “složeni, razmjerno dugi i konfliktni politički proces, koji je vremenski omeđen ciklusima lokalnih izbora 1995. i 1997.” (str. 96). Pritom je zagrebačka kriza analitički podijeljena u tri faze: izbornu fazu, od listopada do prosinca 1995.; međuizbornu fazu, od prosinca 1995. do veljače 1997.; i izbornu fazu, od veljače do svibnja 1997. Kombinirajući analizu dokumenata, izjava članova vladajuće stranke i odgovora opozicijskih prvaka dobivenih intervjuom, autorica je rekonstruirala i bitko – ne štedeći ni poziciju ni opoziciju – analizirala genezu i posljedice zagrebačke političke krize.

U analizi prve faze zagrebačke političke krize M. Kasapović se bavi tvorbom koalicije opozicijskih stranaka, a iz tih razmatranja proizlazi zaključak da je “zagrebačka udruga stvorena kao djelomična izborna i potencijalna poslijeizborna višečlana i višedimenzionalna koalicija, neartikulirana policy-pristupa i neuravnoteženih političkih odnosa među članovima” (str. 105), čemu se kasnije dodaje da je ujedno postala i pobjednička koalicija.

Analiza zbivanja u međuizornoj fazi zagrebačke političke krize vrlo je provokativna i poučna. M. Kasapović pokazuje kako se spor između HDZ-a i udruge stranaka brzo preselio

s pravno-proceduralnog terena na političko polje te transformirao u “reprezentativan primjer sukoba legalnosti i legitimnosti” (str. 111). U tom je kontekstu dužna pozornost posvećena političkoj strategiji HDZ-a, koju autorica prepoznaje kao relativno jednostavnu, jer je glavni cilj bio sprječavanje gubitka vlasti u Zagrebu. Pokazala je da se pravno djelovanje vladajuće stranke manifestiralo kao (zlo)uporaba državno-pravnih institucija, dok je političko djelovanje bilo znatno sofisticiranije. Naime, po nalazima autorice, politička borba HDZ-a protiv udruge stranaka u početku se zasnivala na denunciranju smisla i političkih ciljeva stvorene koalicije, da bi se ubrzo prešlo na njezino razbijanje. Strategija razbijanja razrađena je kroz tri taktička oblika: nastojanje da se iznudi raspad koalicije (tako da se iz nje izdvoje pojedine stranke koje bi potom stupile u /ne/formalnu koaliciju s HDZ-om), pridobivanje pojedinih vijećnika koaličkih stranaka, te istodobno potresanje odnosa unutar pojedinih stranaka i između njih. M. Kasapović je korištenje svih raspoloživih sredstava za postizanje političkih ciljeva HDZ-a u zagrebačkoj krizi pregnantno opisala kao “pravi mali tečaj makijavelizma u politici postkomunističke Hrvatske”, pri čemu na temelju rezultata izbora iz 1997. zaključuje da se taj makijavelizam “nije pokazao samo isplativim stranci koja ga je prakticirala, nego (...) i prihvatljivim znatnom dijelu birača” (str. 116). S druge strane, autorica pokazuje kako koalicija nije imala ni jedinstvenu, ni uspješnu političku strategiju. Unutar udruge stranaka izbila su i neslaganja oko toga da li se opredijeliti za radikalizaciju i deinstitutionalizaciju sukoba ili za dugi ‘rovovski rat’ kroz političke institucije. Na osnovi analize ispitanih stavova građana M. Kasapović je zaključila da radikalizacija i deinstitutionalizacija sukoba ne bi polučila željeni uspjeh za koaliciju, naprosto zato što bi masovan odaziv građana na javne prosvjede bio upitan, dok bi se istovremeno moglo očekivati da autoritarni dio biračkog tijela odgovori protudemonstracijama, što bi dalo dodatne argumente vlasti da politički denuncira opoziciju, pa čak i suspendira određena politička prava građana. Međutim, ni druga politička strategija koalicije – koja je tijekom vremena prevladala – nije pomogla da udruga stranaka preuzme

vlast u Zagrebu i nije naškodila HDZ-u, a ni zagrebačka koalicija nije očuvana.

Treća faza zagrebačke krize ponovo je izborna razdoblje (1997.) i ponovo je stvorena politička koalicija opozicijskih stranaka istih značajki kao i dvije godine ranije, ali ovoga puta sužena na četiri članice i u konačnici gubitnička. Premda u izborima nijedna stranka (niti blok) nije osvojila apsolutnu većinu mandata, kriza je na koncu razriješena legalnim povratkom HDZ-a na vlast u Zagrebu, uz pomoć vijećnika HSS-a i HSLS-a. Svoju analizu M. Kasapović završava razmatranjem mogućnosti alternativnog političkog djelovanja koalicije, pri čemu polazi od postavke da su takve mogućnosti postojale samo u izbornim fazama političkog procesa, i to prije svega drukčijim djelovanjem opozicijskih stranaka u izborima 1997. godine. Simulacijom izbornog procesa pokazala je da bi minimalna koalicija HSLS-a, HSS-a i SDP-a na lokalnim izborima 1995. ostvarila pobjedu, a kao takva bila bi manje ranjiva na prigovore o “neprirodnosti”, manje potresana međustranačkim i unutarstranačkim tenzijama te bi imala veće šanse da u istom sastavu iziđe na izbore 1997. Simulacija pak izbora 1997. pokazala je da bi takva trojna koalicija polučila uvjerljivu pobjedu. Što se budućnosti tiče, M. Kasapović ističe da strankama na raspolaganju stoje dva moguća obrasca koaliranja: velika blokovska koalicija opozicijskih stranaka ili stvaranje nekoliko ideološki i politički srodnih koalicija (str. 143).

Zaključno treba ponoviti da studiju *Birači i demokracija* odlikuje metodološka korektnost, veliki broj originalnih istraživačkih nalaza i utemeljenih interpretacija, inoviranje politoloških analiza novim temama, teorijskim pristupima i metodama te u cjelini produbljen znanstveni uvid u aktualne političke procese u Hrvatskoj. Koncentracija na ideološke rascjepke u hrvatskom političkom životu posebice je dobrodošla u situaciji koju obilježava nestabilnost i interesna nestrukturiranost kako političkih stranaka, tako i njihovih pristaša. Budući da ova knjiga tematski i metodološki pripada korpusu politoloških disciplina, logično je očekivati da će biti obvezna literatura za studente politologije, ali može se bez zadržke preporučiti i studentima srodnih fakulteta.

Spoznaje do kojih su autori ove knjige došli trebali bi koristiti i svi oni koji imaju ambicija da na znanstveno utemeljen način ispituju i raščlanjuju recentne političke fenomene u Hrvatskoj. No uvidi koje studija ostvaruje dostatno su zanimljivi i za širu, politički zainteresiranu javnost. Unutar te javnosti moguće je apostrofirati barem dvije skupine onih kojima bi prezentirane analize bile višestruko korisne. Jedna su skupina političari, i to ponajprije stranački stratezi i kreatori stranačkih izbornih programa i kampanja, kojima uskoro predstoji važno izborna nadmetanje i koji bi, ako bi se potrudili, neke od dobivenih nalaza mogli primjereno aplicirati u svome praktičnom političkom djelovanju. Drugu skupinu čine medijski djelatnici, ponajprije politički komentatori i analitičari, kojima nedopustivo često nedostaje šire i dublje razumijevanje političkih aktera i procesa o kojima prosuđuju. Njima valja pridružiti i realizatore hipertrofiranog broja medijskih sondaža političkoga javnog mnijenja, metodološki dvojbenih i usmjerenih na površno ispitivanje promjena u političkim stavovima i stranačkim preferencijama građana. U takvoj situaciji ovakva knjiga ima važnu edukativnu ulogu, zorno pokazujući kako treba istraživati i valorizirati političke institucije i procese.

Na posljepku, dojam je da se u Hrvatskoj s primjetnim nestrljenjem iščekuju naredni (napokon redovni) parlamentarni izbori. Neovisno o tome kakvi će biti njihovi rezultati, predstojeći izborni ciklus pružit će novu građu za politološke analize. Ova knjiga i ukupni dosadašnji istraživački rad M. Kasapović, I. Šibera i N. Zakoška dostatno su jamstvo da će za godinu-dvije hrvatska politološka literatura ponovo biti obogaćena relevantnim znanstvenim uvidima u izborni proces, izbornu ponašanje građana i učinke izbora na stranački i parlamentarni sustav Hrvatske u prvom desetljeću demokratske tranzicije.

Vlasta Ilišin

Prikaz

Stanko Nick

Diplomatski leksikon

Barbat, Zagreb, 1999., 255 str.

Diplomatski leksikon drugo je djelo prof. dr. Stanka Nicka iz područja diplomatologije. Za razliku od njegova prvog djela *Diplomacija*, za koje se može reći da je prvi klasičan hrvatski udžbenik političke diplomacije, najnoviji uradak dr. Nicka svojevrsan je koristan priručnik svima koji se posredno ili neposredno bave diplomacijom. Temeljem svoga bogatog četrdesetogodišnjeg iskustva u raznim diplomatskim područjima, te brojnim konzularnim i diplomatskim predstavništvima širom svijeta, autor dobro zna od kolike je pomoći sistematizirani leksikon osnovnih diplomatskih pojmova. U razvijenim zemljama, s bogatijim diplomatskim službama i dugotrajnijom diplomatskom tradicijom slični leksikoni sastavni su dio radne literature konzularnog, diplomatskog osoblja te popratnih službi. Vođen upravo načelom praktičnosti, autor abecednim redom objašnjava temeljne pojmove iz diplomatske i konzularne prakse, međunarodnih odnosa i vanjske politike, te međunarodnog javnog prava. Jednostavnim rječnikom autor daje osnovnu informaciju potrebnu za razumijevanje nekog pojma, ne pretendirajući na preopširnom, prevelikom izlaganju ili redanju definicija. Od leksikona ovakve vrste to se i ne očekuje, jer danas u Hrvatskoj već postoje sveučilišni udžbenici iz cijeloga niza područja srodnih diplomaciji, koji se bave znanstveno-teorijskim određenjima pojmova iz područja međunarodnih političkih odnosa, međunarodne ekonomije, međunarodnog javnog prava. U *Diplomatskom leksikonu* korisnik će naći kratko, jezgrovito, u nekoliko riječi ili rečenica ono osnovno o nekom pojmu, ali dostatno da se snađe u svakodnevnoj uporabi. Diplomata je ovaj leksikon prva pomoć u njihovom radu, a dobro će doći studentima političkih znanosti, prava, polaznicima poslijediplomskih studija međunarodnih od-

nosa, međunarodnog prava, vojnih škola te Diplomatske akademije. Velik broj sinonima, međunarodnih kratica, upućivanje jednog pojma na drugi, srodnog ili potpuno suprotnog značenja, dodatna su vrijednost leksikona. Objašnjen je i velik broj internacionalnih političkih i pravnih termina koji su dobili svoje hrvatske inačice. Time je on zanimljiv i pristupačan i običnom čitatelju koji će pronaći dostatna pojašnjenja za brojne kratice i pojmove koje svakodnevno čuje ili pročita u medijima. U svijetu globalizacije, isprepletenosti interesa, intenziviranju međunarodnih odnosa te sve naglašenije uloge i zadaća diplomacije danas participira i Republika Hrvatska. Diplomatski leksikon prof. dr. Stanka Nicka vrijedan je doprinos zbirci djela iz diplomatologije na hrvatskom jeziku, te korisno štivo pri obrazovanju i usavršavanju kadra za hrvatsku diplomatsku službu i svih onih koji se na neki način već bave ili će se baviti međunarodnim odnosima.

Lidija Čehulić

Prikaz

Hough Poulton – Suha Taji Farouki

Muslim Identity and the Balkan State

London: Hurst & Company. 1997., 250 str.

Knjiga *Muslim Identity and the Balkan State*, po riječima urednika Hugh Poultona i Suha Taji Farouka potaknuta je iskustvom stečenim iz bosanske tragedije, kad se pokazalo da postoji velika mogućnost proširenja sukoba na Balkanu u koji bi bili uvučeni i muslimani. Muslimanske zajednice na Balkanu rijetko su bile predmetom znanstvenog i medijskog interesa, no ratna prijetnja ukazala je koliko je potrebno ozbiljno znanstveno proučiti balkanski mozaik raznovidnih etničkih i religijskih zajednica. Stoga se zbornik fokusirao na odnos između muslimanskih zajednica i

država u kojima žive, dominantno mladih nacionalnih država. Autori u balkanske države ubrajaju Jugoslaviju, Makedoniju, Bugarsku, Albaniju, Grčku i Rumunjsku. Kriteriji koji su uzeti u obzir pri deskripciji neke države kao balkanske bili su, uz geografsku pripadnost, nekadašnja pripadnost Osmanskom Carstvu i natpolovična većina jedne nacije u državi. Iako najrazvijenija muslimanska zajednica živi u Bosni i Hercegovini, urednici zbornika se nisu njome bavili, smatrajući da je, s obzirom na dobru pokrivenost bosanske problematike, potrebnije obratiti pažnju na manje poznate skupine balkanskih muslimana. Razlika između BiH i drugih zemalja na poluotoku koje su nastale iz Osmanskog Carstva i u tome je što je BiH iz osmanskog sustava prešla pod upravu Habsburške monarhije, koja je bila multietnička i multireligijska država, kao i prva i druga Jugoslavija. Stoga nema čiste situacije za proučavanje, jer se BiH razvijala drugim pravcem. Također, po riječima autora, priroda države u kojoj žive bosanski muslimani danas je još neizvjesna.

Relativno mlade države nacije na Balkanu (najstarija, Grčka, neovisna od 1830. godine) svoj su prostor u devetnaestom i početkom dvadesetog stoljeća osvajale od Osmanskog Carstva u opadanju. Stoga je dobar dio nacionalne ikonografije i identiteta mladih nacija temeljen upravo na negativnoj percepciji islama i Osmanskog Carstva kao stranog elementa koji je dugo sprječavao nacionalnu emancipaciju. No, nakon povlačenja Osmanskog Carstva u novonastalim državama su ostale velike zajednice muslimana, nastale od potomaka doseljenika, koji su došli s Osmanskim Carstvom, i autohtonog stanovništva koje je prihvatilo islam. Nove države su se suočavale s iredentizmom, uz tenzije između većine i manjine, najvidljivije u odnosu između novih pravoslavnih vladara i njihovih muslimanskih manjinskih populacija smatranih nepoželjnim ostacima Osmanskog Carstva. Unatoč stalnim pritiscima, emigraciji i asimilaciji, te su zajednice uspjele do danas opstati kao sastavni dio Balkana, kako navodi H. Poulton.

U određenju grupnog identiteta u balkanskim nacijama i etničkim grupama religija igra važnu ulogu. U toj mjeri da je pripadnost

vjerskoj zajednici često bila presudna u formiranju nacionalne svijesti. Pokazatelj takva pristupa jest razmjena stanovništva između Turske i Grčke poslije Prvog svjetskog rata, gdje je religijska pripadnost bila određujuća pri nacionalnom selektiranju. Tako su iz Grčke u Tursku preseljeni pripadnici muslimanske zajednice kojima je govorni jezik bio grčki, dok je pravoslavno stanovništvo iz Turske preseljavano u Grčku, iako im je govorni jezik bio turski.

No, Osmansko je Carstvo, osim muslimanskih skupina, ostavilo iza sebe još nešto u naslijeđe. U najvećem dijelu svoga trajanja ono se upravljalo prema islamskim obrascima, tako je Osmansko Carstvo do započinjanja procesa turcizacije sredinom devetnaestog stoljeća bilo uređeno kao teokratska država, sa sultanom koji je ujedno i božji namjesnik na zemlji – halifa. I podjela stanovništva bila je organizirana na religijskoj osnovi, kroz sistem milleta – vjerskih zajednica s određenim stupnjem autonomije u odnosu prema središnjoj vlasti. Tako su postojali kršćanski, muslimanski i židovski millet. Glavari milleta su posjedovali legislativnu autonomiju u odnosu prema središnjoj vlasti, a pripadnicima milleta (kršćanskog i židovskog) upravljali su prema svojim vjerskim zakonima, dok su se muslimani ravnali prema šerijatu. Središnje su vlasti poticale razvoj zasebne upravne strukture, unutrašnje organizacije i hijerarhije milleta, komunicirajući isključivo s vodama milleta te prepuštajući njima komunikaciju s članovima. Zato što su milleti posjedovali i zasebnu obrazovnu strukturu, pokazali su se idealnima za prijenos nove ideologije nacionalizma sa zapada, te su predstavljali jezgre iz kojih su stvorene balkanske nacije, koje su po postanku svojevrstne vjero-nacije, za razliku od nacija formiranih na osnovi lingvističke ili etničke pripadnosti.

Homogenizacija balkanskih nacija, provedena kroz ratove za nacionalno oslobođenje u 19. i 20. stoljeća često je kao mobilizacijski faktor imala i motive međureligijske borbe. Primjer toga je i kristoslavizam koji se javlja u srpskom kosovskom mitu. Ulogu Krista preuzima car Lazar, a muslimani, konzekventno tome, imaju ulogu kristoubojica. Tako je osveta cara Lazara i Kosova zapravo osveta

Krista. Drugi primjer je *Gorski vijenac* u kojem je središnja tema istraga poturica, opet međureligijski sukob, protiv islama kao jedinstvenog neprijatelja.

Ipak, islam na Balkanu, navode urednici, nije nikada bio monolitan, već se manifestirao u različitim formama. Religijski oblici islama nisu namjera ove knjige, koja se primarno bavi muslimanskim manjinskim zajednicama, jer balkanski muslimani uglavnom žive kao manjine u pravoslavnim kršćanskim državama, koje su doživljene kao ekskluzivni nacionalni teritorij određene etničke grupe kojoj muslimani često ne pripadaju i od koje su doživljavani kao neprijateljsko i strano tijelo. Stoga su muslimani suočeni sa složenim problemom određivanja sadržaja svoje prisutnosti istovremeno i kao religijska i kao etnička manjina. Manjak animoziteta prema islamu vidljiv je u Albaniji, koja jedina od balkanskih zemalja ima apsolutnu većinu muslimanskog stanovništva. Albansko nacionalno formiranje zasnovano je na jezičnom i etničkom jedinstvu Albanaca, koje je stavljeno ispred religijske pripadnosti, pokazatelj čega je i brojno katoličko i pravoslavno stanovništvo albanske nacionalnosti. Ipak, pedeset godina agresivnog ateizma, u vrijeme socijalističke vladavine nije bilo blagonaklono prema muslimanskoj i ostalim vjerskim zajednicama.

Muslimanski identitet i balkanska država knjiga je i o etnicitetima i nacionalnim državama, te njihovom odnosu prema manjinama. Iz nje je vidljivo nekoliko dimenzija. Tijekom formiranja nacionalnih država javljala se težnja k unifikaciji i svođenju pripadnika svih različitih zajednica pod novi većinski nacionalni identitet. Kako se odvijalo stvaranje nacionalnih identiteta na Balkanu i kako su manjine uspjele opstati u tom procesu, prva je dimenzija knjige. Same autohtone muslimanske zajednice u većinskom pravoslavnom okruženju predstavljaju drugu dimenziju. Treća dimenzija je razvoj zasebnog manjinskog identiteta kao reakcije na nametnuti većinski identitet. Uz to, u knjizi je na primjeru nekih zajednica obrađena transformacija kolektivnog identiteta od religijskog prema etničkom.

U razdoblju postsocijalizma *revival* nacionalizma izveo je na površinu dugo stišavane

strasti koje su najviše eksplodirale u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a potom su se preselile na Kosovo. Većini balkanskih država uspjelo je izbjeći tako tragičan način rješavanja nacionalnog pitanja. Opet, zahvaljujući demokratizaciji i većoj društvenoj emancipaciji, koje su uslijedile u razdoblju postkomunizma, iz nekada monolitnog socijalističkog bloka počeli su izranjati novi, samostalni identiteti. Tako je uslijedilo razdoblje naglašene nacionalne samoidentifikacije, koje su kao posljedicu pridonijele i samoemancipaciji manjina. Zbog povijesnih okolnosti, većina manjinskih zajednica u balkanskim državama sastavljena je od muslimana. Izuzimajući srpske manjinske zajednice u Hrvatskoj i BiH, mađarsku manjinu u Rumuniji, te makedonsku manjinu u Grčkoj, albanska manjina u Makedoniji i SR Jugoslaviji, turska manjina u Bugarskoj, Grčkoj i Makedoniji, bošnjačka manjina u SR Jugoslaviji i Makedoniji, kao i etničke zajednice Torbeša i Pomaka u Bugarskoj, Grčkoj i Makedoniji, po vjeroispovijesti su muslimanske.

Knjigu sastavljenu od članaka više autora, otvara članak Hugh Poultona *Islam, etnicitet i država na današnjem Balkanu*, u kojem daje pregled razvitka Balkana nakon raspada Osmanskog Carstva i uspostave nacionalnih država. Poulton se koncentrira na položaj manjina, uspoređujući muslimanske i pravoslavne manjine, te pokazuje kako su muslimanske manjine često bile smatrane stranim zaostacima osmanskog razdoblja, dok su pravoslavne manjine uspješno inkorporirane u nove, pravoslavne većine. U članku: *Strategije za održavanje ranjivog identiteta: Slučaj bugarskih Pomaka*, Yulian Konstantinov piše o malo poznatoj etničkoj zajednici bugarskih Pomaka, rasvjetljujući njihovo podrijetlo, bližu prošlost, način na koji su uspjeli očuvati zasebni identitet u komunističkom razdoblju, kao i novonastalu situaciju nakon pada komunizma. Wolfgang Hopken u članku *Od religijskog identiteta do etničke mobilizacije – Turci u Bugarskoj prije, za vrijeme i nakon komunizma*, piše o evoluciji zasebnog identiteta etničkih Turaka u Bugarskoj, od religijskog prema etničkom. Hugh Poulton u članku *Promjena shvaćanja nacionalnog identiteta među muslimanima u Traciji i Makedoniji: Turci, Pomaci i Romi*, govori o muslimanskim za-

jednicama u Grčkoj i Makedoniji i njihovom međusobnom odnosu. Natasha Gaber piše *Muslimansku populaciju u FYROM Makedoniji – percepcije javnosti*, tekst u kojem se bavi percepcijom muslimanske populacije u Makedoniji od strane drugih zasebnih populacija. Istraživanje je ukazalo na postojanje tenzija između slavenske pravoslavne većine i etničkih Albanaca, druge po brojnosti populacije u Makedoniji. Za razliku od Albanaca, etnički Turci su zadovoljni postojećim stanjem. Gaberova smatra da to ukazuje kako uzroke tenzija najprije treba tražiti u području etniciteta, a ne u samoj religiji. Članak *Islam, država i društvo u postkomunističkoj Albaniji* Nathalie Clayer govori o povratku otvorene religijske prakse nakon dugotrajne komunističke zabrane, uloji međunarodnih islamskih organizacija u revitalizaciji islamske prakse, o stanju u većinskoj sunitskoj zajednici i u zajednici Bektašija. Autorica se bavi i promišljanjem budućeg udjela islama kao sastavnice budućeg albanskog identiteta. *Kosovski Albanci – Etnička konfrontacija sa slavenskom državom* pišu Hough Poulton i Miranda Vickers. Kosovski Albanci, koji su većinom suniti muslimani, nisu doživjeli takvu represiju religije, za razliku od svojih srodnika iz Albanije. Ipak, bili su subjekt represije neprijateljski nastrojene slavenske države, primarno zbog svoga etničkog podrijetla. U ovom poglavlju autori donose povijest albanske zajednice od njezina priključenja Srbiji do današnjih dana. O *Sandžaku i perspektivama srpsko-muslimanskih odnosa* piše Milan An-drejević. *Turska kao srodna država: Turska vanjska politika prema turskim i musliman-skim zajednicama na Balkanu* piše Hugh Poulton. Turski je položaj u odnosu na muslimanske manjine na Balkanu višedimenzionalan. Turska je također i balkanska država te regionalna vojna i ekonomska sila. Uz održavanje svoga položaja na Balkanu, turski je interes osnažen i prisutnošću brojne turske manjine na Balkanu, kao i zbog drugih muslimanskih zajednica koje na Tursku gledaju kao na srodnu državu. Tako su predmetom ovog članka povijesne veze između muslimanskih zajednica i Turske, te današnja turska politika prema njima. *Zadržavanje tursko islamske odanosti – Diyanet u zapadnoj Europi* piše Nico Landman, istražujući načine na koje je turska

država uspjela zadržati naklonost turskih muslimana koji žive u zapadnoj Europi. U tu svrhu je korišten Diyanet, službena turska islamska institucija, preko čije je mreže konsolidiran među turskom dijasporom oblik islamskog identiteta u obliku podčinjenom turskoj državnoj ideologiji. Knjiga završava člankom Hughha Poultona "Nakon Daytona" o razvoju događaja na Balkanu nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma.

Muslim Identity and the Balkan State kao da dolazi u pravo vrijeme. Razumijevanje islama danas se svodi na nepoznavanje i strah od njega. Medijska slika islama ipak su militantni aktivisti, fanatizirani u svom pristupu stvarnosti. U neakvoj imaginarnoj geografiji, islam se locira na Bliski i Srednji istok, Tursku i srednju Aziju. Realnost autohtonih europskih muslimanskih zajednica tek se u posljednje vrijeme javlja kao činjenica. Usnuli muslimanski narodi, Bošnjaci i Albanci, etničke skupine Torbeša, Pomaka, te turske manjine u Bugarskoj, Makedoniji i Grčkoj, kao i ekonomski osnažena Turska tek su nedavno počeli privlačiti veću pažnju. Razlozi nisu nimalo veseli. Najprije, to je bio rat u Bosni i Hercegovini u kojem su jednu od glavnih uloga imali muslimani, kao žrtve. Potom su tu represije Bugara nad turskom manjinom, kao i represija nad kosovskim Albancima i sandžakčim Bošnjacima u SRJ. Dok su bosanski muslimani privukli mnogo pažnje, mnoge druge muslimanske populacije Balkana nisu istraživane u tolikoj mjeri, pa je namjera zbornika da tu prazninu popuni.

Zbornik *Muslim identity and Balkan State* knjiga je preporučljiva svim istraživačima Balkana, kao i proučavateljima nacionalnih odnosa i manjinskih grupa. Iako su radovi dobro opskrbljeni povijesnim izvorima i dobrim pojašnjavanjima razvoja vjerskih i nacionalnih odnosa na Balkanu, primarni cilj je bio prezentacija današnjeg stanja u balkanskim državama, tako da je stanju u devedesetima posvećen najveći dio tekstova. Oni se bave upravo razdobljem kad je Hrvatska bila zaokupljena ratom, sa smanjenim dotokom informacija izvana, pa knjiga može poslužiti kao vrlo dobar izvor za recentne događaje u nama bliskom susjedstvu. S obzirom na tu bliskost Balkana i nužnost komuniciranja sa susjedima,

ovakva knjiga dobro dođe i kao vodič kroz današnju etno-religijsko-političku sliku Balkana.

Tarik Kulenović

Prikaz

Vladimir Tismaneanu (ur.)

The revolutions of 1989

Routledge; London & New York 1999.; 270 str.

Deset godina nakon dramatičnih zbivanja u istočnoj i srednjoj Europi u seriji *Rewriting histories* (Ponovno napisana povijest) izašla je na svjetlo dana knjiga *The revolutions of 1989*. Urednik Vladimir Tismaneanu, jedan od vodećih američkih analitičara uspona i pada komunizma u istočnoj Europi, izborom članaka pred čitatelja stavlja kolekciju eseja značajnih zapadnih znanstvenika (povjesničara, politologa, sociologa i antropologa) koji dijele mišljenje o globalnom značenju događaja 1989. u istočnoj i srednjoj Europi. Stavovi najutjecajnijih glasova regije o značenju revolucija 1989. omogućavaju čitateljima da usporede akademske interpretacije već prije objavljenih klasičnih i recentnijih članaka koji ispituju uzroke i posljedice najvažnijeg događaja u novijoj svjetskoj povijesti – kolapsa komunizma u istočnoj i srednjoj Europi. Radovi obrađuju važne teme: ekonomsku, političku i društvenu ulogu revolucije; ulogu disidenata i građanskog društva u ubrzanju propasti komunističkih režima, te se događaji 1989. uspoređuju s prijašnjim revolucijama.

U uvodu, urednik nam objašnjava svoje viđenje događaja i obrazlaže izbor radova. Implozija SSSR-a pred očima svijeta u prosincu 1991. bila je uzrokovana raspadom sovjetskog unutrašnjeg carstva u istočnoj Europi tj. revolucijama 1989. Revolucije su bile trijumf građanskog ponosa i političkog morala nad

ideološkim monizmom, birokratskim cinizmom i političkom diktaturom. Unatoč činjenici da su revolucije izazvale etničke sukobe, bespoštednu političku i ekonomsku korupciju, uzdizanje neliberalnih stranaka i pokreta, ne može se umanjiti njihovo značenje i utjecaj. Postrevolucionarni okoliš probudio je uspavane negativnosti nacionalne političke kulture, koje su bile puno opasnije od *statusa quo ante* – šovinizam, fašizam, etnoklerikalistički fundamentalizam i militarizam, ili se stvarno ništa nije promijenilo, budući da su isti ljudi ostali na vlasti, samo su promijenili maske. Tako su rezultati revolucija često bili poražavajući.

Glavna hipoteza većine autora jest sljedeća – iako je upitno može li se za događaje 1989. godine u istočnoj i srednjoj Europi primijeniti termin revolucije, jasno je da su ti događaji imali revolucionarne posljedice.

Knjiga naglašava tri glave teme: izuzetnost značenja kolapsa državnih socijalističkih režima u istočnoj i srednjoj Europi; prirodu revolucije na samom kraju 20. stoljeća, te ulogu intelektualaca u politici. Kolekcija radova je značajan, originalan i provokativan doprinos interpretiranju jednoga od najznačajnijih događaja 20. stoljeća, koji ujedno objašnjava marginalizaciju prvih postkomunističkih elita, oporavak bivših komunista i njihov povratak na vlast, kao i etničku konfuziju postkomunizma.

Glavna je pretpostavka knjige kako su događaji 1989. u istočnoj i srednjoj Europi prešli granice regije i da imaju dugoročni utjecaj na međunarodnu stabilnost. Ne samo da su vodili raspadu SSSR-a i Varšavskog ugovora, već i padu Berlinskog zida, ujedinjenju Njemačke i završetku hladnog rata pobjedom liberalnog Zapada. Danas nam to sve djeluje normalno, alii prije deset godina djelovalo je nadrealistički.

Sadržaj knjige podijeljen je na tri cjeline: *Uzroci*, *Značenje* i *Budućnost*.

Prva cjelina *Uzroci* sastoji se od tri članka. Prvi je rad Daniela Chirota, američkog sociologa, koji u svom eseju *Što se dogodilo u istočnoj Europi 1989.? (What happened in Eastern Europe in 1989?)* nudi sažetu interpretaciju glavnih uzroka revolucije 1989.

Uvažavajući izuzetnu važnost ekonomskog propadanja lenjinističkih režima, on kao glavni uzrok propasti komunističkih društava određuje njihovu političku i moralnu krizu. Uspoređujući tradicionalne revolucije i revolucije 1989., Chirot predviđa da će glavni uzrok revolucionarnih nestabilnosti 21. stoljeća biti moral. Leszek Kolakowski, jedan od najutjecajnijih poljskih intektualaca, autor je eseja (*Amidst moving ruins*) u kome zaključuje kako je komunistički sistem bio korumpiran i da nije postojao način da ga se poboljša postupnim reformama odozgo. Autor obrađuje povijest prije 1989.- mađarsku krizu 1956. i čehoslovačku krizu 1968., unutarnju samo-uništavajuću logiku sovjetizma, ograničenja sovjetologije, ulogu Poljske i Solidarnosti u uništenju komunizma, te naglašava izuzetnu važnost Mihaela Gorbačova, koji je svojom politikom Glasnosti i Perestrojke omogućio političku mobilizaciju istočne i srednje Europe. *Što je bio socijalizam i zašto je propao? (What was socialism and why did it fall?)* završni je esej prve cjeline (*Uzroci*). U njemu američka antropologinja Katherine Verdery nudi svoju interpretaciju socijalističkog eksperimenta u istočnoj i srednjoj Europi, kao i razloge kako i zašto je propao.

Druga cjelina – *Značenje*, sastoji se od šest eseja. Propast komunističkih režima (*The breakdown of communist regimes*) političkog sociologa S. N. Eisenstadta, naglašava ulogu intelektualaca u stvaranju revolucija 1989. Revolucije 1989. smatra događajima bez presedana, budući da su transformirale društvo, ekonomiju i kulturu na nov način. Kao novosti nabraja: nepostojanje klasne svjesnosti među revolucionarima, odanost nenasilnim sredstvima otpora, nedostatak karizmatičnih, utopijskih i teleoloških elemenata. *U godini istine (The year of truth)* Timothy Garton Ash, britanski povjesničar i novinar, nudi usporedbu revolucija 1848. i 1989. Ash ističe ulogu intelektualaca i njihove pobune protiv komunističke ideologije, te propast komunizma 1989. objašnjava kao rezultat borbe ideja čije je vrijeme prošlo s onim idejama čije će vrijeme tek doći. Ističe ulogu Gorbačova, međunarodnog okružja i gubitka vjere vladajuće elite u njihovo pravo na vlast. Autor koristi termin “refolucija” kako bi objasnio dvojakost transformacije – postupnost reformi i revolu-

cionarne promjene, tj. mješavinu kontinuiteta i diskontinuiteta s komunističkom prošlosti.

Značenje 1989. (The meaning of 1989.) rad je Jeffreya Isaaca, američkog političkog teoretičara. Najvažniji element njegove analize pokušaj je oporavljanja i produbljivanja vizije političkog života, kao i objašnjavanje teorije i prakse disidenta. Povjesničar Tony Judt istražuje ulogu političkih mitova u oblikovanju postkomunističkog europskog identiteta (*Nineteen eighty-nine: The end of which European era?*), te uspoređuje sličnost revolucija 1989. sa situacijom nakon kraja Drugog svjetskog rata, tj. snažne potrebe za identifikiranjem krivaca i očitovanjem pravde. Judt pripada znanstvenicima koji su skeptični prema liberalnim implikacijama revolucionarnih zbivanja 1989. u istočnoj i srednjoj Europi, budući da političke, ekonomske i kulturne nesigurnosti čine istočnu i srednju Europu pogodnim teritorijem za fantazije o herojskoj nacionalnoj prošlosti, koja je u suprotnosti s onim što bi liberalne vrijednosti trebale braniti.

Mađarski filozof politike G.M. Tamas u svom članku (*The legacy of dissent*) daje originalno objašnjenje (post-1989.) masovnim prestankom divljenja disidentima – disidenti su uvijek bili nepopularni, a njihova subkultura bila je izolirana od puka. Tamas nam isto tako objašnjava kontrast tumačenja koncepta “građansko društvo” u istočnoeuropskoj i zapadnoeuropskoj interpretaciji. Prevladavanje totalitarizma (*Overcoming totalitarianism*) Jaceka Kurona objašnjava kolaps komunizma u Poljskoj, kao i revolucionarne novosti – spremnosti komunističkih vladara i demokratske opozicije da putem pregovora dovedu do transfera vlasti i do kraja komunističke diktature u Poljskoj.

Treća cjelina *Budućnost* sastoji se isto tako od šest članaka. *Budućnost liberalne revolucije (The future of liberal revolution)* političkog teoretičara Brucea Ackermana originalno interpretira događaje 1989. godine kao dio globalnog oživljavanja liberalnih vrijednosti, (dio globalnog preporoda liberalnih revolucija) na samom kraju dvadesetog stoljeća (Europa, Južna Afrika i Latinska Amerika). Američki politolog Ken Jowitt u svom eseju (*The leninist legacy*) naglašava važnost le-

njinističkog naslijeđa, kako bi se pravilno razumio kolaps komunizma kao i propast komunističkih režima sovjetskog stila. Jowitt smatra da tradicije regije (srednje i istočne Europe) nisu primarno liberalne, budući da su fašizam, socijalizam, klerikalizam i korporatizam bili zastupljeni na tom području u razdoblju između dva rata, te se njihov povratak na političku scenu ne može isključiti. Stoga autor upozorava Europu na rizik izolacije istočne Europe.

Jacques Rupnik, francuski politolog, jedan od najznačajnijih tumača postkomunističke tranzicije, u eseju *Post-totalitaristička tuga (The post-totalitarian blues)* obrađuje kulturne i moralne dileme bivše komunističke elite, kao i pokušaje institucionaliziranja demokratskih vrijednosti i procedura.

Baršunasta restauracija (The velvet restoration) Adama Michnika raspravlja o sudbini revolucije nakon pobjede antikomunističkih sila, kao i etičke dileme povezane s povratkom bivših komunističkih partija na vlast. Michnik smatra da je povratak bivših (pro-mijenjenih) komunista na vlast posljedica demokratskih proceduralnih pravila igre u kojima svatko tko pobijedi na izborima može doći na vlast. Rumunj Mircea Mihaies u svom eseju (*The neighbors of Kafka: Intellectual's note from the underground*) daje osobne stavove i sjećanja na političku kompleksnost i moralnu patnju post-1989. i postkomunističke tranzicije u Rumunjskoj. *Vraća li se komunizam? (Is communism returning?)* bivšeg bugarskog disidenta i prvog postkomunističkog predsjednika Bugarske, Želje Željeva, ispituje značenje povratka bivših komunista na vlast. Željev smatra da je panika uzrokovana povratkom bivših komunista na vlast neopravdana, jer se komunizam kao politički, ekonomski i kulturni sistem ne može više restaurirati. Prava postkomunistička prijetnja, po Željevu, nije uskrnuće komunističkog despotizma, već objesni cinizam, korupcija i politika mafijaškog stila.

Studenti politike i povijesti, kao i svi oni zainteresirani za socijalne pokrete, odnose između moralnosti i politike, ulogu intelektualaca u slamanju komunizma, političku demokratizaciju i posthladnoratovsku međunarodnu politiku smatrat će zbirku znanstvenih inter-

pretacija *The revolution of 1989*. izuzetno korisnom. Toplo ju preporučujemo.

Lidija Kos-Stanišić

Prikaz

Frane Petrić

Izabrani politički spisi

Golden marketing i Narodne novine, Zagreb, 1998., 214 str.

Biblioteka Povijest hrvatskih političkih ideja, koju su pokrenuli nakladnici "Golden marketing" i "Narodne novine", već nekoliko godina izdaje djela najvećih hrvatskih političkih mislilaca. Tako ovu prvu knjigu drugog kola sačinjavaju izabrani politički spisi renesansnog autora Frane Petrića, a poglavito traktat *Sretan grad* i *Deset dijaloga o povijesti* koje je odabrala Ljerka Schiffler.

Frane Petrić (Patricius, Patrizius, Patrizi, Patrizzi, Franciscus) bio je filozof, polihistor, erudit, grecist i latinist, a rođen je na Cresu, 25. travnja 1529. Njegov buran život počinje odlaskom na stričevu lađu 1538. Otad sudjeluje u ratovima, putuje i mijenja različita zanimanja, studira medicinu, filozofiju i matematiku, a živi u Veneciji, Bologni, Veroni, Vicenzi, Mantovi, Modeni, Ferrari, te u Rimu, gdje i umire 7. veljače 1597.

Raspon tema i problema zastupljenih u Petrićevu djelu vrlo je širok, od kozmoloških do antropoloških i politoloških, te od literarno-estetskih do tehničko-praktičkih. U svom opusu ostavio je ideje i postavke koje su utjecale na sveukupnu povijest europskog mišljenja.

Jedno od njegovih prvih djela, *La citta felice / Sretan grad* (posvećeno Vigeriu i Girolamu dalla Rovere, a napisano 1551.), među najzanimljivijim tekstovima o savršenom, idealnom društvenom uređenju, potaknuto je njegovom namjerom da pridonese intelektual-

nom, moralno-etičkom i fizičkom usavršenju čovjeka, ali i da napiše temeljni politički "vodič" za stvaranje savršene zajednice. Inače, *Sretan grad* već je izdavan 1975. godine, i to u okviru biblioteke "Politička misao", a kao dio suradnje Fakulteta političkih znanosti i Instituta za filozofiju u Zagrebu.

Sretan grad nastaje prije politološkog djela *Dello Stato delle Repubbliche* (Venecija, 1591.) Dubrovčanina Nikole Gučetića, te između djela Thomasa Morusa *De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia* (1516.) i Campanellinog *Civitas solis. Idea reipublicae philosophicae* (1623.), (str. 17). Petrić u njemu spaja Platonovo učenje o idejama, idealnom bitku i ideji Dobra s Aristotelovim političkim i etičkim principima.

S obzirom na zbilju 16. stoljeća, za Petrića je idealni tip društveno-političkog sustava aristokratska republika (kao što je to kod nas bila Dubrovačka Republika). Sastav takve idealne republike činilo bi šest staleža. Prva tri su podređena, radnička i bijedna: seljaci, obrtnici i trgovci, dok su ostala tri vladajuća i imaju sva prava na udobnost, sreću i blaženstvo: vojska, uprava i svećenstvo. Tako je "...za ustanovu sretnog grada potrebno šest staleža: prvi stalež su seljaci koji ravnaju zemljište i grade put do voda spominjanog izvora sreće. Drugi stalež su zanimanja koja proizvode kočije i dvokolice koje vuku konji i mule čijom pomoću kudikamo manjim naporem stižemo tamo. Treći stalež su trgovci koji svojim poslovanjem potpomažu taj put, a svojim trgovanjem brinu o našim potrebama. Poslije ovih dolaze vojnici koji u opasnosti po vlastiti život, čuvaju život drugih. Poslije njih dolazi državna uprava, rukovodstva tako velikog mnoštva koje vode prema sretnim vodama nebeskog izvora. Na šestom mjestu su svećenici koji svojim molitvama pridonose da se božanskom pomoću i milošću narod izbavi napuštenosti u pustinji, te dospije u zemlju punu vode, ukusnije i slađe od meda i mlijeka" (str. 53). Na vrhu takve piramide nalazi se kralj-filozof koji se brine o svemu što se tiče sreće njegova grada.

Ono što je osobito zanimljivo jest čitav niz vrlo konkretnih, praktičnih pitanja, kao što su upute za izgradnju grada, geografske, klimatsko-topografske, strateške, ekonomske, urba-

nističke, hidrološke te zdravstveno-higijenske upute. I danas su aktualna mnoga razmišljanja, npr. demografska (problem prenapučenosti grada), ekološka (onečišćenje zraka, pošumljenost prostora) i dr.

Drugi dio knjige sastoji se od *Deset dijaloga o povijesti*, traktata prvi put objavljenog 1560. u Veneciji na talijanskom. Djelo na latinski prevodi I.N. Stupano 1570. u Baselu, a na engleski T. Blundevill i J. Aconcio u Londonu 1574. Rasprava je kasnije uvrštavana u više antologija tekstova posvećenih ovoj temi. Inače, ti su dijalozi posvećeni gospodarstvu San Martina, markizu Sigismundu d'Este (str. 60).

Kao što u uvodu čitateljima kaže izdavač Andrea Arrivabene, u ovim je dijalozima “raspravljeno i protumačeno sve što je u vezi s poviješću, s pisanjem i proučavanjem povijesti. To je zaista na korist svih staleža, a navlastito onih koji su rođeni da drugima vladaju” (str. 63). Pišući *Dijaloge* Petrić se svrstava među one svoje prethodnike i suvremenike, hrvatske humaniste, leksikografe i diplomate koji analiziraju ustrojstvo Osmanskog Carstva u svojim djelima i razmatraju političke, vjerske i vojne običaje (F. Petančić, A. Andreis, B. Đurđević, H. Čađi Prušćak i dr.). Npr., “A sada tako veliki gospodin kao što je Turčin, koji posjeduje sve ono što su oni (Rimljani, *op.a.*) u svom najvećem usponu imali na Levantu, ne bi mogao sakupiti ni polovicu današnjih galija kojima treba manje od polovice posade što su je trebale rimske” (str. 125).

Petrić je također sljedbenik onih humanista koji povijest smatraju dijelom etike, odnosno politike, kao umijeće (*ars*) zasnovano na stanovitim pravilima (P. Bracciolini, G. Pontano, C. Salutati, L. Bruni), ali on usto nastoji i zasnovati nova načela izgradnje autonomne povijesne znanosti i filozofije politike.

I u trećem dijelu knjige nazvanom *Vojne usporedbe (Paralleli militari)*, Petrić daje upute vladarima, s isključivo političkim telosom i ciljevima. Tako piše: “Nije dakle u novcu snaga rata, ni u topništvu, ni utvrdama, ni trgovinama, ni savezima, ni zaštiti, ni ovisnosti... Po našem mišljenju, to je jedna jedina stvar suprotna svima već spomenutima... Imati u samome sebi vrelo vlastitoga spasa, a ne iz-

vana, ni blizu, ni daleko” (str. 192). Pritom najprije nastoji iznaći razloge propadanja, dekadencije društvenih i političkih institucija, vojnih gubitaka i poraza, zatim osnovati sigurna načela (opće principe), pravila i zakone da se stvori i održi stabilna država te da se osposobi vojska, kako bi pobijedila nadmoćnijeg neprijatelja. Petrić tvrdi da bez valjane oružane sile, ili njezinim lošim korištenjem, dolazi do gubitaka i dekadencije moderne vojne prakse (npr., tursko osvajanje Hrvatske i Mađarske). Njegova je namjera reformirati vojsku *znanjem* koje je ključ vojne znanosti i ratnog umijeća, u kojemu se, kao i u svakoj ljudskoj djelatnosti, očituju načela *znati, htjeti i moći*. Samo u jedinstvu tih načela leži osiguranje ljudskog života, slobode i časti, čiji je pravi čuvar, po Petrićevom mišljenju, država.

Knjiga *Izabrani politički spisi* znanstveno je opremljena. Osim spisa Frane Petrića: *Sretan grad, Deset dijaloga o povijesti i Vojne usporedbe*, sadržava i informativan predgovor Ljerkke Schiffler u kojem se razmatra filozofija politike i povijesti u djelu Frane Petrića te Petrićev životni put, zatim sadržava bibliografiju Petrićevih djela, popis literature o Frani Petriću, bilješke prevoditelja te kazalo u knjizi spomenutih osobnih imena.

Potrebno je napomenuti da su Petrićeva filozofska shvaćanja i ideje nailazile na različite sudove, i pozitivne i negativne, da su bile prihvaćane, usvajane, odbacivane ili osporavane, ali da su imale u svakom slučaju velik odjek, dajući time opravdanje stavu i hrvatske i svjetske povijesti političkih ideja o Petriću kao jednom od najvećih mislilaca svoga doba. Nesumnjivo je da je on još uvijek aktualan i nezaobilazan te da se iz njegovih djela još puno toga može naučiti i primijeniti na današnje probleme.

Ivona Mendeš

Prikaz

Izborna skupština Hrvatskog politološkog društva

Na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu održana je 20. rujna 1999. godine izborna skupština Hrvatskog politološkog društva. Skupština je usvojila izvješće dosadašnjeg predsjednika prof. dr. sc. Ivana Grdešića o radu Društva u prethodnom razdoblju. Dr. Grdešić ukratko je prikazao aktivnosti koje je Društvo poduzimalo, posebno naglasivši održavanje IV. Regionalne konferencije srednjoeuropskih politoloških udruga, koja je od 9. do 12. siječnja 1998. organizirana u Rijeci. Na Konferenciji su, pored politologa iz Hrvatske, sudjelovali politolozi iz Austrije, Češke Republike, Mađarske, Slovačke i Slovenije.

Na Skupštini je izabrano novo vodstvo Društva. Za novoga je predsjednika izabran dr. sc. Zdravko Petak s Fakulteta političkih znanosti, za potpredsjednika dr. sc. Damir Grubiša s Instituta za međunarodne odnose, a za tajnika Goran Čular s Fakulteta političkih znanosti. Također je izabran i novi Izvršni odbor HPD-a u sastavu: dr. sc. Tihomir Cipek, mr. sc. Josip Esterajher, dr. sc. Vlasta Ilišin, Enes Kulenović, dr. sc. Zoran Kurelić, mr. sc. Tonči Kursar, dr. sc. Ivo Paić, prof. dr. sc. Ante Pažanin, Tomislav Stojak, prof. dr. sc. Dag Strpić, prof. dr. sc. Ivan Šiber, prof. dr. sc. Nenad Zakošek. Za članove Nadzornog odbora izabrani su: prof. dr. sc. Ivan Grdešić, Veran Matošić i Berto Šalaj.

Skupština HPD-a usvojila je, pored toga, okvirni Program rada u narednome razdoblju. Prioritetnom zadaćom naznačeno je cehovsko jačanje politološke struke. Time se htjelo istaknuti da će Društvo dodatno usmjeriti svoj rad prema velikoj skupini diplomiranih politologa, koja bi nakon završetka dodiplomskog obrazovanja najčešće gubila svaki kontakt s matičnom strukom i ostajala na "vjetrometini nemilosrdnog tržišta rada".

Riječ je o brizi za pripadnike profesije čija se društvena uloga u stručnoj javnosti često ne sagledava na primjeren način, a čiji je položaj u društvenoj podjeli rada znatno nepovoljniji

od srodnih struka iz područja društvenih znanosti. Nasušna je potreba stoga da se u aktivni rad Društva uključi što veći broj diplomiranih politologa zaposlenih izvan Fakulteta političkih znanosti, kako bi se što je više moguće utjecalo na jačanje ugleda i utjecaja politološke struke.

Dakako, to ne bi značilo nikakvo zapostavljanje znanstvene djelatnosti HPD-a. Organiziranje znanstvenih skupova o ključnim politološkim temama, sudjelovanje na regionalnim konferencijama Srednjoeuropskog udruženja politologa, različitim specijaliziranim politološkim konferencijama, te na kongresima IPSA-e, ostaju trajnim interesom hrvatskih politologa.

Na osnovi spomenutoga, program rada u narednom razdoblju usmjerit će se na sljedeće:

- Organizacijske aktivnosti: povećanje broja novih članova i ažuriranje popisa postojećih članova. Dugoročno, Društvo treba dobiti vlastite prostorije izvan Fakulteta političkih znanosti, kako bi se olakšalo čuvanje dokumentacije o članstvu i radu društva, a povrh svega, politolozi dobili osjećaj da postoji njihova cehovska udruga koja vodi brigu o njima i nakon što diplomiraju na Fakultetu.
- Pokretanje *Glasnika HPD-a*: po uzoru na niz nacionalnih politoloških udruga treba pokrenuti strukovno glasilo (najmanje dva puta godišnje) u kojem će članovi pronaći zanimljivosti iz domaće i svjetske politologije, informacije o planiranim konferencijama, tribinama i znanstvenim skupovima, o novim knjigama i časopisima, o tome tko je tko u politologiji, o problemima politološke struke koje će iznositi sami članovi, itd.
- Suradnja s udrugom *Zoon Politikon*: studenti politologije i novinarstva osnovali su udruhu pod nazivom *Zoon Politikon*. Donijeli su veoma kvalitetan program rada, koji velikim dijelom već ostvaruju. U tome ih valja dodatno poduprijeti, tim više što za cilj svoga rada imaju popularizaciju i afirmaciju političke znanosti i novinarstva.
- Suradnja s Maticom hrvatskom: u okviru Matice hrvatske postoji Odjel za politologiju, koji je trenutno gotovo bez ikakvih aktivnosti. Njegovim pokretanjem Hrvatsko politološko društvo dobilo bi partnera s kojim bi moglo

ostvariti zajedničke projekte vezane, primjerice, za pitanja političke kulture i obrazovanja za demokraciju, koja su nezaobilazna za politološku struku.

- Pokretanje znanstvenog projekta o razvoju hrvatske političke znanosti: budući da se 2002. godine navršava 40 godina od osnivanja Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, HPD će nastojati adekvatno obilježiti obljetnicu. U tom cilju će nastojati pokrenuti temeljito znanstveno istraživanje koje bi trebalo adekvatno valorizirati razvoj hrvatske politologije, što bi bez daljnjega trebalo objaviti u posebnoj monografiji posvećenoj spomenutoj obljetnici Fakulteta.

- Provođenje empirijskih istraživanja vezanih uz struku: HPD će nastojati pokrenuti empirijska istraživanja vezana uz društveni status diplomiranih politologa i diplomiranih novinara, ali i ostala istraživanja relevantna za pitanja politološke struke, te dodiplomskih i poslijediplomskih studija politologije i novinarstva. U tom pogledu je dogovorena suradnja s udrugom *Zoon Politikon*.

- Organiziranje politoloških tribina: počevši od prosinca 1999. Društvo će pokrenuti održavanje redovitih tribina na kojima će biti razmatrane sve žarišne politološke teme. Tribine ćemo nastojati organizirati zajedno s udrugom *Zoon Politikon*.

- Pokretanje godišnjeg skupa *Politološki dani*: HPD će nastojati pokrenuti održavanje politoloških dana kao godišnjih susreta politologa na kojima bi se, pored nekoliko znanstvenih rasprava, prakticirala barem jedna rasprava o strukovnim pitanjima (primjerice, uloga politologa u izvođenju nastave iz srednjoškolskog predmeta *Politika i gospodarstvo*, problemi u zapošljavanju politologa u tijelima lokalne samouprave, itd.).

- Sudjelovanje na XVIII. Kongresu IPSA-e: od 1. do 5. kolovoza 2000. godine u Quebecu će biti održan XVIII. Kongres svjetske politološke udruge. Nastojat ćemo da na tom skupu sudjeluju i članovi našega Društva, te prenesu rezultate svojih istraživanja kolegama iz ostalih zemalja.

Zdravko Petak

Prikaz

Hrvatska udruga za međunarodne studije

Hrvatska udruga za međunarodne studije (Croatian International Studies Association) na Fakultetu političkih znanosti, Lepušićeva 6, Zagreb, održala je 7. listopada 1999. godine svoj prvi radni sastanak. Brojnim okupljenim studentima Fakulteta političkih znanosti, polaznicima nekoliko generacija poslijediplomskog studija Međunarodni odnosi, mladim istraživačima, docentima, profesorima koji se profesionalno bave najrazličitijim aspektima međunarodnih odnosa, o radu novoosnovane Udruge i njezinim ciljevima uvodno je govorio predsjednik Udruge, prof. dr. Radovan Vukadinović.

Pozvavši sve zainteresirane da se učlane u Udrugu i aktivno sudjeluju u njezinu radu (godišnja članarina iznosi 50 kuna), prof. Vukadinović najavio je i osnivanje zbornika Udruge pod nazivom "Međunarodne studije". Zbornik će izlaziti jednom godišnje, a tematski će biti podijeljen na nekoliko cjelina: Hrvatska u međunarodnoj zajednici, Pojave i procesi u suvremenom svijetu te Prikazi i recenzije knjiga i časopisa, seminara i aktualnih događaja na polju međunarodnih odnosa u Hrvatskoj i inozemstvu. Planira se da prvi broj zbornika "Međunarodne studije" izađe potkraj godine. Prilika je to svima onima koji se tek počinju znanstveno baviti međunarodnim odnosima, da uz stručnu pomoć i mentorstvo naših eksperata s područja međunarodnih odnosa (prof. dr. R. Vukadinović, prof. dr. Vlatko Mileta, prof. dr. Branko Caratan, doc. dr. Siniša Tatalović), ali i suradnju sa sličnim institucijama i stručnjacima iz Europe, dođu do dodatnih, novih informacija nužnih u njihovu znanstvenoistraživačkom radu, te da i sami počnu objavljivati vlastite znanstvene radove.

U drugom dijelu sastanka Udruge, njezin osnivački član, stožerni brigadir Drago Lovrić, održao je predavanje pod nazivom "Vojni aspekti akcije *Odlučna snaga*". Jednostavnim riječnikom, interesatnim osebujnim stilom,

uz popratni sadržajan grafički prikaz, autor je obrazložio genezu problema na Kosovu, oružanu akciju *Čekić i nakovanj* policijskih i vojnih snaga SR Jugoslavije na Kosovu, međunarodnu diplomatsku aktivnost i dolazak međunarodnih mirovnih snaga na Kosovo, novu jugoslavensku oružanu akciju *Potkova* te početak i tijek akcije trinaest zemalja članica NATO-a *Združene snage*. Na kraju svog prikaza autor je usporedio proklamirane ciljeve s postignutim rezultatima, gubitcima na obje strane te cijenom NATO-ove vojne akcije na Kosovu. U prikazu NATO-ove akcije *out of area*, prve takve vrste u cjelokupnoj pedesetogodišnjoj povijesti transatlantske sigurnosne Alianse, došlo je do izražaja profesionalno

znanje i vojno iskustvo stožernog brigadira Drage Lovrića. Time je postignut otklon od suhoparnih, stereotipnih izvješća o toj akciji u javnim medijima, što je potaknulo i brojna dodatna pitanja koje su članovi Udruge postavili nakon predavanja.

Sljedeći sastanak Udruge najavljen je za sredinu prosinca, a između ostalog bit će predstavljeno i prvo izdanje na hrvatskom jeziku knjige Zbigniewa Brzezinskog: *Velika šahovska ploča – američki primat i geostrateški imperativi*.

Lidija Čehulić